

Rural Women's Social Service Corps during the Era of Mohammad Reza Shah

Elham Malekzadeh¹

¹- Associate Professor of History of Iran after Islam, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. elhammalekzadeh@ihcs.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Received:
25/06/2024
Accepted:
01/08/2024

After the White Revolution, using the revolutionary method to spread health and solve the problems related to the health and treatment of the rural people of the country, an organization was created under the name of the Health Army Organization. This healthcare service provider organization, using valuable economic resources and expert human resources, needs continuously to prevent these resources. On the other hand, according to the organization to improve this unit, its most important goal was announced, and the need to exist and check its performance was felt more. The rural women's social corps was a subset of this big program, and considering this issue, the present study aims to examine the structure, composition, and organization of the corps, in addition, to the diagnosis and evaluation of rural services with girls. The Health Corps analyzes its formation process with the descriptive-analytical method and the use of library studies. It reaches the results of the activities of the group of rural associations and the effects that are institutionalized on the system and the health of the society. The research report indicates that the villagers, due to their knowledge of the activities of the health corps, visited the village health centers without opposition from the girls of the health corps. The rural women were also attracted by trusting the work of the Corps girls. Relationships continued between rural women and army girls, the effects of which were discussed in village health centers, family planning, issuing health certificates, and other efforts.

Keywords: Social Service Corps, Health Corps, Rural women, Pahlavi era.

Cite this article: Malekzadeh, Elham, (2024), "Rural Women's Social Service Corps during the Era of Mohammad Reza Shah", *The History of Village and Rural Settlement in Iran and Islam*, Vol. 1, No.4, P: 77-96.

DOI: 10.30479/hvri.2024.20558.1038

© The Author(s).

Publisher: Imam Khomeini International University

***Corresponding Author:** Elham Malekzadeh

Address: Associate Professor of History of Iran after Islam,
Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran.

E-mail: elhammalekzadeh@ihcs.ac.ir

فصلنامه

تاریخ روستا و روستانشینی در ایران و اسلام

شاپا الکترونیکی: ۳۰۶۰-۶۰۱۲

سال دوم، دوره جدید، شماره اول، بهار ۱۴۰۳

سپاه خدمات اجتماعی زنان روستایی در دوران محمدرضا شاه

الهام ملک‌زاده^۱

^۱- دانشیار تاریخ ایران پس از اسلام، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران.

elhammalekzadeh@ihcs.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله:	پس از انقلاب سفید با استفاده از روشی انقلابی و به منظور گسترش بهداشت و حل مشکلات مربوط به تأمین بهداشت و درمان روستاییان کشور، تشکیلاتی با عنوان سازمان سپاه بهداشت ایجاد شد. این سازمان عرضه‌کننده خدمات بهداشتی - درمانی، با به‌کارگیری منابع ذی‌قیمت اقتصادی و نیروی انسانی متخصص به ارزیابی مستمر نیاز داشت تا از اتلاف این منابع جلوگیری شود. از طرفی با توجه به اهداف سازمانی این واحد که ارتقای سلامت مهم‌ترین هدف آن اعلام شده بود، ضرورت وجودی و لزوم بررسی عملکرد آن بیشتر احساس می‌شد. سپاه خدمات اجتماعی زنان روستایی از زیرمجموعه‌های این برنامه کلان بود که با توجه به خلأ مطالعاتی درباره این موضوع، پژوهش حاضر در صدد است با تمرکز بر ساختار، تشکیلات و اقدامات سپاه مذکور، علاوه بر شناسایی و بررسی چگونگی استقرار و تعامل اهالی روستا با دختران سپاه بهداشت، با روش توصیفی - تحلیلی و استفاده از شیوه مطالعات کتابخانه‌ای، به تجزیه و تحلیل فرایند تشکیلاتی آن بپردازد. ضمن آنکه به نتایج حاصل از فعالیت‌های سپاه مذکور در جامعه روستایی و تأثیراتی که بر نظام سلامت و بهداشت جامعه نهاده، دست یابد. دستاورد پژوهش حاکی است روستاییان با توجه به شناختی که از فعالیت سپاهیان بهداشت داشتند، بدون مخالفت پذیرای دختران سپاهی بهداشت در مراکز بهداشتی روستاها شدند. زنان روستایی نیز با اعتماد به کار دختران سپاهی، جذب آنان شدند. بین زنان روستایی و دختران سپاهی روابطی برقرار شد که آثار آن در بهداری‌های روستا، تنظیم خانواده و صدور شناسنامه‌های بهداشتی و دیگر کوشش‌ها نمایان شد.
دریافت:	
۱۴۰۳/۰۴/۰۵	
پذیرش:	
۱۴۰۳/۰۵/۱۱	
واژگان کلیدی:	سپاه خدمات اجتماعی، سپاه بهداشت، زنان روستایی، دوران پهلوی.

استاد: ملک‌زاده، الهام، (۱۴۰۳)، «سپاه خدمات اجتماعی زنان روستایی در دوران محمدرضا شاه»، فصلنامه تاریخ روستا و

روستانشینی در ایران و اسلام، سال اول، شماره چهارم، ص: ۹۶-۷۷.

DOI : 10.30479/hvri.2024.20558.1038

حق مؤلف © نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)

مقدمه

با اینکه از دوران مشروطه زنان اندک‌اندک وارد عرصه اجتماع شدند و براساس پنجمین اصل از اصول شش‌گانه انقلاب سفید، «اصلاح قانون انتخابات»، زمینه برای کار در میدان سیاست برای آنان فراهم شد، به‌کارگیری دختران در آموزش و بهداشت، آن هم در جامه سپاهیان انقلاب به‌راحتی عملی نشد. درباره این موضوع، با توجه به خلأ مطالعاتی که در زمینه سپاه بهداشت موجود است و آثار انگشت‌شماری تولید شده است، طبیعتاً مبحث مقاله حاضر نیز مغفول مانده است؛ از این رو، علاوه بر فقدان پیشینه پژوهشی مرتبط با سپاه خدمات اجتماعی زنان روستایی، منابع، اسناد و آثاری که بتوانند در این باره راهگشا باشند نیز، به‌واقع وجود ندارند. اسناد بایگانی مرتبط با سپاه خدمات اجتماعی زنان روستایی هم تمرکز بر فعالیتهای سپاه دانش داشتند که بالطبع فرصتی برای استفاده و استناد بدان‌ها در مقاله حاضر باقی نگذاشته است؛ لذا لاجرم از گزارش‌های تخصصی وزارت بهداشتی، روزنامه‌ها و نشریات ویژه مراجع دست‌اندرکار و مصاحبه با مطلعان فعالیتهای سپاه خدمات اجتماعی زنان روستایی بهره‌برداری شده است، با این هدف که در قالب تک‌نگاری درباره این موضوع، باب پژوهش‌های بعدی گشوده شود.

چنانکه در سطور پیشین اشاره شد، ورود دختران در عرصه آموزش و بهداشت، روندی کند و سخت داشت. به سبب مهیا نشدن زمینه‌هایی که شاید برجسته‌ترین آن‌ها، بیم از واکنش منفی مردم بود، به پس افکنده شد، تا آنکه در دوازدهم بهمن ۱۳۴۶، لایحه سپاه دانش و بهداشت زنان و دختران در ۱۳ ماده با عنوان لایحه خدمات فرهنگی و اجتماعی بانوان به مجلس شورای ملی و مجلس سنا ارائه شد (روزنامه اطلاعات، ۱۳ / ۱۱ / ۱۳۴۶: ۲۱).

این لایحه چهارماه بعد در پانزدهم خرداد ۱۳۴۷، به تصویب مجلس سنا رسید و سپس در سیزدهم تیر همان سال نمایندگان مجلس شورای ملی آن را تصویب کردند و بدین ترتیب، قانون خدمات اجتماعی بانوان در ۲۴ تیر ۱۳۴۷ به مرحله اجرا رسید. در ماده اول این قانون تصریح شده بود: «به‌منظور سهیم کردن بانوان در تحولات اجتماعی کشور و در اجرای اصول انقلاب به‌موجب این قانون خدمات اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی وظیفه مقدس ملی بانوان شناخته شده و به‌ترتیب زیر در مورد بانوانی که دارای گواهینامه کامل متوسطه یا درجات بالاتر هستند، برقرار می‌شود» (وزارت بهداشتی، ۱۳۵۴: ۱۲).

بنابر ماده دوم این قانون «خدمات اجتماعی - فرهنگی بانوان» خدمات آموزشی در مراکز آموزشی، خدمات بهداشتی در بیمارستان‌ها و مؤسسات درمانی سازمان‌های کشوری و نیروهای مسلح، خدمت در حوزه رفاهی عمومی و مددکاری اجتماعی و مبارزه با بی‌سوادی را دربر می‌گرفت. فراخوانی دختران تحصیل‌کرده برای انجام دادن این خدمات برای همه اجباری نبود و شمار دخترانی که فراخوانده می‌شدند، وابسته به نیاز دولت بود.

در این باره در ماده سوم آمده بود: «در هر سال میزان احتیاجات دولت به خدمت بانوان در هریک از امور فوق از طرف دولت اعلام می‌شود و کلیه بانوان فارغ‌التحصیل همان سال که لااقل دارای گواهینامه کامل متوسطه بوده و سن آن‌ها حداکثر از ۲۵ سال تجاوز ننماید، برای انجام خدمات مذکور دعوت می‌شوند.» بنابر تبصره همین ماده، ارائه خدمات آموزشی و بهداشتی و اجتماعی دختران داوطلبانه بود و اگر شمار داوطلبان برای رفع نیازهای آموزشی و بهداشتی کافی بود، همه آنان پذیرفته می‌شدند و در غیر این‌صورت همه دخترانی که در آن سال دوره متوسطه را به پایان رسانده بودند، باید در قرعه‌کشی شرکت می‌کردند و نام هرکس بیرون می‌آمد، به خدمت اعزام می‌شد. البته بنابر تبصره دیگر ماده سوم، شماری از دختران «مشمول مقررات شرکت در قرعه‌کشی» نبودند، مگر آنکه خود آنان داوطلب به انجام رساندن خدمات آموزشی و بهداشتی می‌شدند، اما کسانی که در قرعه‌کشی شرکت نمی‌کردند، عبارت بودند از:

۱. بانوان متأهل؛
۲. بانوانی که کفیل منحصر به فرد خانواده خود بودند؛
۳. بانوانی که در آزمون ورودی دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی پذیرفته و مشغول به تحصیل می‌شدند؛
۴. بانوانی که طبق گواهی شورای پزشکی هر شهرستان به لحاظ جسمی و روحی از عهده انجام خدمات آموزشی و بهداشتی و اجتماعی بر نمی‌آمدند.

بنابر ماده چهارم، بانوانی که به موجب قانون برای انجام دادن خدمت آموزشی و بهداشتی و اجتماعی پذیرفته می‌شدند، حداکثر به مدت شش ماه در یکی از مراکز آموزشی و بهداشتی و فنی شهر محل اقامت خود، دوره آموزش‌های لازم را طی می‌کردند و سپس ۱۸ ماه از خدمت باقی‌مانده خود را در کانون‌های آموزشی، بهداشتی و فنی شهری که در آن ساکن بودند، مشغول به کار می‌شدند. از دوره پنجم خدمت سپاهیان، خدمات اجتماعی زنان از ۲۴ ماه به ۱۸ ماه کاهش یافت

که شش ماه آن آموزشی بود و ۱۲ ماه بقیه خدمت در مراکز آموزشی و درمانی (روزنامه کیهان، ۱۳۵۳/۱۱/۰۵: ۲۲).

این کارها فقط در روز به انجام می‌رسید، مگر آنکه کسانی به میل خود درخواست می‌کردند به شهری جز شهر محل سکونت خود رهسپار شوند یا در روستاها به ارائه خدماتی در گستره عمران، ترویج خانه‌داری و کشاورزی بپردازند. فعالیت‌های آموزشی و بهداشتی و اجتماعی این بانوان رایگان نبود و بنابر ماده پنجم قانون خدمات فرهنگی و اجتماعی بانوان، «به بانوانی که برای انجام خدمات مذکور در این قانون پذیرفته» می‌شدند، مبلغی پرداخت می‌شد که «حداکثر تا میزان حقوق سپاهیان دانش و سپاهیان بهداشت» بود. افزون بر این، بانوانی که خدمت خود را به پایان می‌رساندند، بر پایه ماده ششم از این مزایا برخوردار می‌شدند:

۱. تقدم در استخدام مؤسسات دولتی وابسته به دولت در شرایط مساوی

۲. تقدم در استفاده از بورس‌های تحصیلی و بورس‌های خدماتی.

بنابر ماده هفتم، وزارت آموزش و پرورش نیز می‌توانست بانوانی را که در مراکز آموزشی فعالیت می‌کردند و از کار آنان اظهار رضایت و خرسندی شده بود، به‌عنوان آموزگار و دبیر به استخدام خود درآورد. البته «مدت خدمت بانوانی که به‌موجب قانون» خدمات فرهنگی و اجتماعی بانوان به این‌گونه فعالیت‌ها مبادرت می‌کردند، «جزء خدمت دولتی آن‌ها» به‌شمار می‌رفت (ماده هشتم). بااین‌همه، مطابق ماده نهم خدمات اجتماعی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی برای بانوانی که تحصیلات عالی خود را به انجام رسانده بودند، الزامی بود «و از طریق استقرار در کلیه رشته‌های موردنیاز که از طرف دولت تعیین» می‌شد، «به خدمت پذیرفته می‌شدند و طبق ماده ۴ همین قانون، خدمات محوله را در ساعات روز در مراکز آموزشی و بهداشتی و فنی شهر محل اقامت خود انجام می‌دادند». البته بنابر تبصره همین ماده، «حداکثر سن بانوانی که طبق مفاد ماده نهم به خدمت پذیرفته می‌شدند، ۳۰ سال» بود.

مرتضی نصف‌ت، مجری برنامه «معرفی سپاهیان انقلاب ممتاز به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی» در مقاله‌ای چگونگی به انجام رسیدن این برنامه را شرح داده است: «در مرداد و شهریور و مهر ۱۳۴۸ برنامه‌ای برای معرفی سپاهیان انقلاب برجسته به دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی به اجرا درآمد. این برنامه را بخش امور اجتماعی وزارت دربار شاهنشاهی و دفتر امور دانشجویی وزارت علوم و آموزش عالی و با نظارت مرتضی نصف‌ت به انجام رسید. بنابر این

برنامه، سپاه‌یانی به دانشگاه‌ها معرفی شدند که تا فروردین ۱۳۴۸، سازمان‌های سپاه دانش و بهداشت و ترویج و آبادانی آنان را به‌عنوان "سپاهیان انقلاب ممتاز" انتخاب کرده بودند. سپاهیان گزینش شده کسانی بودند که در دوره‌های اول تا پانزدهم سپاه دانش و اول تا هفتم سپاه بهداشت و اول تا چهارم سپاه ترویج و آبادانی خدمت کردند» (نصفت، ۱۳۴۸: ۲۲۹).

جدول شماره (۱) به تعداد سپاهیان معرفی شده به دانشگاه در دوره‌های نام‌برده تا فروردین ۱۳۴۸ اشاره دارد:

جدول شماره ۱: تعداد سپاهیان معرفی شده به دانشگاه

محل خدمت	درجه تحصیلی	تعداد سپاهی	تعداد سپاهیان ممتاز
سپاه دانش	دیپلم	۳۹۲۲۴	۱۱۵
	لیسانس	-	-
سپاه بهداشت	دیپلم	۲۹۷۹	۱۶۵
	لیسانس	۱۵۲۵	۲۴۱
سپاه ترویج	لیسانس	۲۱۳۹	۱۵۲
	دیپلم	۱۳۰۱	۶۰
جمع		۴۷۱۸۸	۷۳۳

برای تعیین روش گزینش سپاهیان برجسته و قوانین مربوط به آن، آیین‌نامه‌ای در خرداد ۱۳۴۸ تهیه و تدوین شد که توسط بخش امور اجتماعی وزارت دربار برای آگاهی سپاهیان در روزنامه‌ها منتشر شد. نتیجه آنکه ۲۷۹ تن از سپاهیان ممتاز تا هفدهم مهر ۱۳۴۸ نام‌نویسی کردند. از سپاهیان ممتازی که ثبت‌نام کردند، فقط ۲۵ تن خواستار استخدام در سازمان‌های دولتی شدند و ۲۷۴ تن دیگر خواستار ورود به دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی بودند. برای آشنایی با ویژگی‌ها و پیشینه خدمت سپاهیان که نام‌نویسی کردند، پرسش‌هایی به عمل آمد که عبارت بودند از:

۱. خلاصه احوال شخصی
۲. پیشینه خدمت سپاهی‌گری
۳. پیشینه تحصیلی پیش از خدمت سپاهی‌گری

۴. پیشینه تحصیلی پس از خدمت سپاهی‌گری
 ۵. وضع شغلی قبل و بعد از خدمت سپاهی‌گری
 ۶. سه رشته تحصیلی و سه دانشکده که به ترتیب برتری در آن خواهان تحصیل [بودند].
- افزون بر این پرسشنامه، معدل امتحان کتبی و میانگین امتحان‌های کلاس ششم دبیرستان برای همه سپاهیان ممتاز دیپلمه که ثبت‌نام کرده بودند، از دفترهای اداره کل امتحانات وزارت آموزش و پرورش استخراج شد تا در تشخیص پایه و مایه تحصیلی آنان و تعیین رشته و محل تحصیل هریک از داوطلبان استفاده شود. پیش از آغاز سال تحصیلی، هریک از دانشگاه‌ها و مؤسسه‌های آموزش عالی از طریق وزارت علوم معلوم کرده بودند که در کدام رشته‌ها و چند تن از سپاهیان ممتاز را با معافیت از آموزش ورودی خواهند پذیرفت. علاوه بر تناسب رشته تحصیلی دبیرستان (برای سپاهیان ممتاز دیپلمه) شماری از مؤسسه‌های آموزش عالی شرایطی مانند حداقل معدل دیپلم دبیرستان یا حداقل سن را نیز تعیین کرده بودند. بدین‌سان ۴۰۵ پذیرش در سال تحصیلی ۱۳۴۸-۱۳۴۹ به سپاهیان انقلاب ممتاز اختصاص یافت که فقط شش پذیرش برای تحصیل در سطح کارشناسی ارشد بود (همان). چون خدمات اجتماعی زنان متنوع بود و به انجام رساندن هریک از این نوع خدمات به عهده وزارتخانه‌ها و نهادهای مختلف بود، بنابر ماده دهم «هزینه دوره تعلیمات و دوره انجام خدمت در مورد کسانی که به خدمات آموزشی اشتغال می‌ورزیدند، به عهده وزارت آموزش و پرورش بود و» در مورد کسانی که به خدمات دیگر اجتماعی اشتغال می‌ورزیدند، به عهده وزارتخانه و سازمان مربوط» به آن خدمات. در ماده یازدهم، قانون‌گذار به همه وزارتخانه‌ها و سازمان‌ها اعلام کرده بود: «از تاریخ تصویب این قانون پس از اعلام احتیاجات دولت هیچ‌یک از سازمان‌های دولتی و ملی حق ندارند بانوانی را که دارای گواهینامه کامل متوسطه یا درجات تحصیلی بالاتر» بودند و طبق قانون موظف شده بودند خدمات فرهنگی و اجتماعی را به انجام رسانند، استخدام کنند، «مگر آنکه در وزارت بهداری برای رشته‌های پرستاری، بهیاری و مامایی استخدام گردند که در این صورت خدمات مزبور به‌منزله خدمت مندرج در این قانون تلقی» می‌شد؛ به این ترتیب، پس از پایان اولین دوره آموزش خدمات اجتماعی زنان در فروردین ۱۳۴۸، نخستین گروه از دختران سپاهی بهداشت به خدمت در مراکز بهداشتی مادر و کودک و تنظیم خانواده مشغول شدند. در دوره اول تعداد بسیار اندکی از دختران سپاهی خواهان خدمت در روستاها شدند، اما از دوره دوم شمار دخترانی که به‌طور داوطلب

رهسپار روستاها شدند، افزایش یافت و در دوره یازدهم به بیشترین تعداد رسید (وزارت بهداشتی، ۱۳۵۴: ۳۴).

۱. چگونگی احضار و گزینش سپاهیان دختر

برای اجرای ماده سوم قانون خدمات اجتماعی زنان، همه وزارتخانه‌ها و سازمان‌هایی که مأمور اجرای ماده دوم همین قانون بودند، نیازهای خود به خدمات آموزشی و بهداشتی، مددکاری اجتماعی و مبارزه با بی‌سوادی را به آگاهی وزارت آموزش و پرورش می‌رساندند؛ از سوی دیگر، همه اداره‌های کل آموزش و پرورش سراسر کشور و مراکز آموزش عالی موظف بودند فهرست دانش‌آموختگان دبیرستان‌ها و دانشگاه‌ها و مدارس عالی را در هر سال به وزارت آموزش و پرورش بفرستند. این وزارتخانه فهرست نام دخترانی را که تحصیلات دوره متوسطه و بالاتر از آن را به پایان رسانده بودند، به فرمانداری محل موردنظر می‌فرستاد که فرماندار پس از آگاهی از نیازهای محل به خدمات آموزشی و بهداشتی، کمیسیونی به ریاست خود و حضور و شرکت این افراد تشکیل می‌داد:

۱. رئیس اداره آموزش و پرورش
 ۲. رئیس اداره بهداشتی
 ۳. رئیس اداره آبادانی و مسکن
 ۴. رئیس یکی از دبیرستان‌های دخترانه محل به انتخاب رئیس اداره آموزش و پرورش
 ۵. یکی از بانوان برجسته و شاخص شهر در امور اجتماعی به انتخاب فرماندار
 ۶. یکی از معتمدان محل با انتخاب فرماندار (روزنامه اطلاعات، ۱۵ / ۰۴ / ۱۳۴۷: ۲۱).
- کمیسیون‌های شش نفری کار احضار دختران را برای خدمت در سپاه بهداشت به انجام می‌رساندند. ویژگی مهم این کمیسیون‌های غیرنظامی و بدون شرکت نظامیان، حضور و شرکت حداقل دو بانوی فعال در امور آموزشی و اجتماعی بود. این موضوع نشان می‌داد هدف اصلی از تشکیل سپاه بهداشت دختران، فقط ارائه خدمات آموزشی و بهداشتی به روستاییان بود که در شکل و قالب خدمت سربازی به انجام می‌رسید.

چگونگی کار کمیسیون‌های شش نفره گزینش زنان و دختران برای ارائه این خدمات به این ترتیب بود: نخست کسانی که خود داوطلب خدمت بودند، برگزیده می‌شدند. در این حال اگر شمار

داوطلبان بیش از سهمیه مرکز آموزش سپاهیان دختر بود، افراد موردنیاز به ترتیب پیشگامی از میان کسانی انتخاب می‌شدند که زودتر از بقیه برای خدمت در این مناطق نام‌نویسی کرده بودند:

۱. داوطلبان خدمت در روستا

۲. داوطلبان خدمت در بخش

۳. داوطلبان خدمت در شهرهای کوچک

۴. داوطلبان خدمت در مراکز شهرستان‌ها و استان‌ها.

چنانچه تعداد داوطلبان کمتر از مقدار سهمیه محل بود، بقیه افراد موردنیاز از طریق قرعه‌کشی از میان مشمولان غیرداوطلب همان شهرستان که مانعی برای خدمت نداشتند، انتخاب می‌شدند (همان: ۲۱).

مدارک لازم برای نام‌نویسی عبارت بودند از: شناسنامه، دانشنامه دیپلم یا لیسانس. داوطلبان هنگام نام‌نویسی باید برگ درخواست را پر می‌کردند و نام روستا یا بخش یا شهرستانی را که مایل به خدمت در آنجا بودند، می‌نوشتند. در برگه تعهدنامه نیز داوطلبان متعهد می‌شدند در دوره آموزش در شهرستان تعیین شده حاضر شوند و پس از پایان دوره در محلی که خود می‌خواستند، خدمت کنند. در این میان این‌گونه زنان و دختران از مراجعه و نام‌نویسی در سپاه بهداشت خدمات اجتماعی زنان معاف شده بودند:

۱. زنانی که پس از ۲۵ سالگی دیپلم متوسطه را دریافت کرده بودند؛

۲. زنانی که پس از ۳۰ سالگی دانشنامه‌های بالاتر از دیپلم متوسطه را دریافت کرده بودند؛

۳. دختران و زنانی که در دانشگاه‌ها و مدارس عالی پذیرفته شده و برای ادامه تحصیل نام‌نویسی کرده بودند؛

۴. بانوانی که پیش از صدور فرمان خدمات اجتماعی به صورت رسمی در سازمان‌های دولتی مشغول کار بودند و ضمن خدمت، به دریافت مدارک تحصیلی بالاتر از مدرک تحصیلی خود، در آغاز استخدام نائل شده بودند؛

۵. دخترانی که سن آنان به ۱۸ سال کامل نرسیده بود؛

۶. بانوانی که قرار بود با طی دوره آموزش‌های خاص و سپردن تعهد خدمت در امور آموزشی و بهداشتی در نیروهای مسلح شاهنشاهی استخدام شوند (روزنامه اطلاعات، ۰۸/۰۷/۱۳۴۷: ۲۵).

علاوه بر معاف شدن عده‌ای از زنان و دختران از نام‌نویسی، این گروه از بانوان نیز از شرکت در قرعه‌کشی معاف شدند:

۱. بانوان متأهل یا دارای فرزند
۲. بانوانی که کفیل منحصر به فرد خانواده بودند.
۳. کسانی که بنا بر گواهی پزشکی به لحاظ جسمی و روحی توان به انجام رساندن خدمات مورد نظر را نداشتند (همان).

با تلاش مقام‌های دولتی و بانوان فعال در کارهای فرهنگی و اجتماعی، ۳۳۱۷ دختر تحصیل کرده در سال‌های ۱۳۴۷-۱۳۵۲، به خدمت فراخوانده شدند و بنا بر نیاز وزارتخانه‌ها و سازمان‌های مورد نظر به ارائه خدمات اجتماعی پرداختند (وزارت بهداری، ۱۳۵۴: ۳۶).

۴۰۵۸ دختر دیپلمه، پزشک، دندان‌پزشک، داروساز، مهندس بهداشت و دانش‌آموختگان دوره کارشناسی در رشته‌های انگل‌شناسی، باکتری‌شناسی، آزمایشگاه، پرستاری، تغذیه، بهداشت، مددکاری اجتماعی، روان‌شناسی، بهداشت محیط، زیست‌شناسی، مدیریت بیمارستان و مامایی در سال‌های ۱۳۴۷-۱۳۵۴، خدمت خود را در حیطه‌های آموزشی و بهداشتی و مددکاری اجتماعی به پایان رساندند (همان: ۲۹).

۲. مزایا و امتیازهای اهدایی به سپاهیان دختر

همه سپاهیان بهداشت دختر از آغاز خدمت از مزایای بیمه برخوردار بودند و افزون بر دریافت هزینه‌های درمان و زایمان و حوادث ضمن کار، بیمه عمر نیز می‌شدند و حداکثر تا ۴۰ هزار تومان در ازای حوادث ضمن کار و نقص عضو دریافت می‌کردند. مبلغ بیمه عمر نیز برای مرگ عادی تا ۱۰ هزار تومان و مرگ بر اثر حوادث، ۲۰ هزار تومان بود که به خانواده در گذشته پرداخت می‌شد. مبلغی که برای زایمان در دوره دوساله خدمت پرداخت می‌شد، ۲۵۰۰ تومان بود (روزنامه اطلاعات، ۱۳۴۷/۰۷/۰۸: ۲). علاوه بر برخورداری از مزایای بیمه، سپاهیان بهداشت دختر بنا بر ماده ۱۲۵ قانون استخدامی کشور، مستخدم رسمی دولت بودند و دوران دوساله خدمت آنان جزء خدمت دولتی آنان به‌شمار می‌رفت و در صورت ادامه تحصیل، در بهره‌گیری از بورس‌های تحصیلی و مطالعاتی بر دیگران حق تقدم داشتند (آیین‌نامه خدمات اجتماعی زنان، ماده ۶).

در این میان دخترانی که برای خدمت رهسپار روستاها و شهرستان‌های کوچک شده بودند، از حقوق و مزایای بیشتری برخوردار بودند و پس از پایان خدمت سپاهی‌گری، می‌توانستند به

خدمت دولتی خود در مراکز شهرستان‌ها ادامه دهند. به سپاهیان که دوره شش‌ماهه آموزش خود را در مراکز آموزشی محل اقامت خویش یا نزدیک به آن سپری می‌کردند، ماهیانه هزار ریال و به زنان و دختران داوطلب خدمت در روستاها، دو هزار ریال کمک‌هزینه پرداخت می‌شد (روزنامه اطلاعات، ۱۵/۰۴/۱۳۴۷: ۲۱). حقوق ماهیانه سپاهیان دختر در دوره ۱۸ ماهه خدمت در مراکز بهداشتی و آموزشی به این شرح بود:

سپاهیان که دارای دانشنامه کارشناسی یا بالاتر از آن بودند و در محل زندگی خود خدمت می‌کردند، ۶۱۲۵ ریال و به کسانی که به مناطق دیگر می‌رفتند، ۷۴۴۷ ریال حقوق ماهیانه پرداخت می‌شد. دختران و زنانی که دوران خدمت خود را در روستاها طی می‌کردند، ماهی ۸۷۵۰ ریال دریافت می‌نمودند، اما دختران سپاهی دارای دانشنامه دیپلم و فوق‌دیپلم که در منطقه زندگی خود خدمت می‌کردند، ماهیانه ۲۱۰۰ ریال حقوق می‌گرفتند و حقوق کسانی که به شهر و شهرستان دیگر می‌رفتند، ۳۱۸۰ ریال بود و اگر رهسپار روستاها می‌شدند، ۴۵۰۰ ریال دریافت می‌کردند (روزنامه اطلاعات، ۰۲/۰۷/۱۳۴۷: ۲۱). به این مبالغ پس از افزایش قیمت در سال ۱۳۵۰ نیز افزوده شد و حقوق ماهانه سپاهیان چندبرابر شد (مصاحبه محمود طاهری، فروردین ۱۴۰۰).

۳. برنامه درسی دوره آموزش سپاهیان بهداشت دختر

با تصویب لایحه خدمات فرهنگی و اجتماعی بانوان، سازمان مرکزی سپاه بهداشت برنامه تحصیلی سپاهیان بهداشت بانوان را تهیه و تدوین کرد و به مراکز آموزشی فرستاد تا براساس آن کار آموزش سپاهیان دختر به انجام رسد. سپاهیان بهداشت دختر نیز مانند سپاهیان بهداشت پسر به دو گروه پزشکی و دیپلمه تقسیم می‌شدند که بنابر وظایف خود، دو برنامه درسی جداگانه داشتند. برنامه تحصیلی گروه پزشکی در دوره دوم آموزش شش‌ماهه، ۱۰۰ ساعت آموزش بهداشت و ۲۶ ساعت آموزش نظامی و ۳۸ ساعت کارآموزی را دربر می‌گرفت (علیزاده، ۱۳۵۱: ۱۹-۲۲).

در این میان سپاهیان بهداشت دختر پس از گذراندن سه ماه آموزش نظری، شش ماه نیز در بیمارستان‌های وابسته به وزارت بهداشتی، کارورزی و دوره عملی فراگیری زایمان طبیعی را سپری می‌کردند (روزنامه اطلاعات، ۰۱/۱۱/۱۳۵۴: ۳). در برنامه آموزشی پزشکان و کسانی که دانشنامه غیر پزشکی داشتند، موادی مرتبط با تحصیلات دانشگاهی خود را فرامی‌گرفتند و برای نمونه، کسانی که علوم اجتماعی خوانده بودند، با چگونگی برخورد با مردم و راهنمایی آنان آشنا می‌شدند.

۳-۱. برنامه آموزشی گروه دیپلمه

مدت آموزش این گروه، ۷۸۰ ساعت بود که در ۲۶ هفته به انجام می‌رسید. برنامه تحصیلی این گروه عبارت بود از: آموزش بهداشت ۲۲۰ ساعت، آموزش نظامی ۳۰۰ ساعت، پذیرش و آشنایی سپاهیان با برنامه‌ها ۱۸ ساعت، شرکت در مراسم، جشن‌ها و تعطیلات ۵۰ ساعت، حل مشکلات ۱۲ ساعت و کارآموزی ۱۸۰ ساعت. آموزش ۲۲۰ ساعته بهداشت این موارد را دربر می‌گرفت.

۳-۲. مقررات دوره آموزش

قانون دوره آموزش سپاهیان بهداشت بانوان به این ترتیب بود: «کسانی که در دوره آموزش یک‌بیستم از ساعت درس‌ها را غیبت غیرمجاز کنند، مردود می‌شوند و دوره آموزش را باید از نو بگذرانند. با وجود این، اگر کسانی دو دوره پی‌درپی مردود می‌شدند، می‌توانستند برای بار سوم در دوره آموزشی شرکت و پس از پایان دوره، فقط دوسوم حقوق و مزایای دوران خدمت را دریافت کنند. در دوره آموزش اگر آشکار می‌شد کسانی شایستگی خدمت در سپاه بهداشت را ندارند و صالح نبودن آنان به تأیید شورای مرکزی آموزش می‌رسید، از مرکز آموزشی اخراج و با آنان مانند افراد غایب رفتار می‌شد» (روزنامه اطلاعات، ۰۲/۰۷/۱۳۴۷: ۲۱). دوره آموزش بانوان شبانه‌روزی نبود. ساعت آموزش از هشت صبح آغاز می‌شد و ساعت چهار بعدازظهر پایان می‌یافت. زنان و دختران هرروز با اتوبوس‌های مخصوص از محل اقامت خود به مرکز آموزشی می‌رفتند و ناهار را نیز همان‌جا صرف می‌کردند (روزنامه اطلاعات، ۰۶/۰۷/۱۳۴۷: ۲۱).

۳-۳. چگونگی ارزشیابی سپاهیان بهداشت دختر

فعالیت سپاهیان بهداشت دختر پیوسته ارزشیابی می‌شد و سپاهیان ممتاز می‌توانستند بدون شرکت در کنکور دانشگاه‌ها در رشته مورد علاقه خود تحصیل کنند یا در وزارتخانه‌ها و سازمان‌های دولتی استخدام شوند. افزون بر این امتیازها، به شماری از سپاهیان دختر بورس‌های تحصیلی داده می‌شد. همه سپاهیان برگزیده بهداشت، خدمات اجتماعی زنان، گروه کمک‌پزشکی، مروج بهداشت و تنظیم خانواده در صورت تمایل می‌توانستند در دانشکده علوم بهسازی دانشگاه سپاهیان انقلاب ادامه تحصیل دهند (وزارت بهداری، ۱۳۵۴: ۲۰).

ضابطه‌ها و رویه‌های ارزشیابی سپاهیان دختر عبارت بودند از:

۱. وقت‌شناسی (حضور منظم در ساعت اداری و کار)
۲. انضباط (رفتار درست با همکاران و سرپرستان و رفتار شخصی و اداری)

۳. میزان علاقه‌مندی به یادگیری درس‌های نظری و عملی در دوره آموزشی و فعالیت در کلاس‌ها
۴. سرعت انتقال (فهم درست درس‌های تخصصی و درس‌های نظامی و سرعت انتقال در کارهای کلینیکی)
۵. انعطاف‌پذیری (انطباق با محیط نظامی در دوره آموزش و میزان سازش با سرپرستان و دوستان)
۶. آراستگی ظاهر (پوشیدن یونیفرم نظامی و آرایش ساده سروصورت که مطابق با شأن سپاهی‌گری باشد).
۷. علاقه و توجه به کارهای عملی نظامی در دوره آموزش و کارهای کلینیکی در دوره کارآموزی
۸. ابتکار در کار و امور کلینیکی
۹. چگونگی تهیه و تنظیم گزارش‌ها
۱۰. در نظر گرفتن غیبت‌های موجه و ناموجه در ساعت‌های اداری.

۴. نحوه توزیع سپاهیان بهداشت دختر در مناطق مختلف

همه سپاهیان بهداشت دختر به میل و دلخواه خود، محل خدمت خویش را انتخاب می‌کردند. برای انجام دادن این کار، محل‌های موردنظر به سپاهیان معرفی می‌شدند و هریک از آنان سه محل را برای خدمت انتخاب می‌کردند. کسانی که شهر تهران را برای خدمت برمی‌گزیدند، نمی‌توانستند محل خدمت خود را در مراکز بهداشتی تعیین کنند و باید به مراکز موردنظر می‌رفتند. البته توزیع سپاهیان دختر در مراکز بهداشتی و درمانی تهران به گونه‌ای بود که آمدوشد آسان‌تر به انجام رسد. سپاهیان که به شهرها و روستاهایی غیر از شهرها و روستاهای محل زندگی خود می‌رفتند، از مزایا و امتیازهای بیشتری برخوردار بودند و برای نمونه، سپاهیان شاغل در روستاها در رتبه‌بندی‌های گزینش سپاهیان ممتاز، امتیاز بیشتری می‌گرفتند (حبیب‌آگهی، ۱۳۴۹: ۵).

۵. وظایف سپاهیان بهداشت دختر در گروه‌های دیپلمه، پزشکی و مددکار اجتماعی

از دختران دیپلمه فقط در گروه پزشکی و مددکار اجتماعی (برنامه بهداشت و تنظیم خانواده) استفاده می‌شد (نشریه مخصوص بهداشت و تنظیم خانواده وزارت بهداشتی به مناسبت جشن‌های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی، بی تا: ۸۰).

۱-۵. وظایف سپاهیان بهداشت دیپلمه

به‌طور کلی، سپاهیان بهداشت دختر دیپلمه موظف به انجام کارهای زیر بودند:

۱. گسترش و تحقق هدف‌های بهداشتی و تنظیم خانواده در بین مردم با بهره‌گیری از وسایل و راه‌های ارتباطی، از جمله تماس‌های انفرادی از طریق رفتن به منزل افراد و مصاحبه با آنان و نیز تشکیل کلاس‌های مبارزه با بی‌سوادی و آموزش بزرگسالان در این کلاس‌ها و آموزش گروهی کسانی که به درمانگاه‌ها مراجعه می‌کردند و منتظر نوبت خود بودند و آموزش مادران در بخش زایمان؛
۲. فعالیت در کلینیک‌های بهداشت و تنظیم خانواده از طریق پذیرش مراجعان و آگاه کردن آنان و در عین حال آگاه شدن از وضع اقتصادی و اجتماعی و خانوادگی آن‌ها و تفهیم دستورهای پزشک به مراجعان؛
۳. آشنایی با انواع خدمات مؤسسه‌ها و سازمان‌های اجتماعی از جمله مراکز بهداشتی و خدمات رفاهی، سازمان‌های تعلیم و تربیتی و خیریه و بهره‌گیری از خدمات آنان به نفع مراجعان و معرفی آنان به این مراکز و سازمان‌ها؛
۴. پیگیری دقیق اجرای برنامه تنظیم خانواده از طریق تهیه و تنظیم فهرست کسانی که از لوب، قرص و دیگر وسایل پیشگیری از حاملگی ناخواسته استفاده می‌کردند و تشویق مادران به ادامه برنامه؛
۵. اجرای روش مناسب نگهداری از پرونده‌ها و تهیه گزارش‌های منظم درباره پیشرفت برنامه و فرستادن آن‌ها برای مسئولان کلینیک‌ها (همان: ۸۱).

۲-۵. وظایف سپاهیان بهداشت مددکار

آن دسته از سپاهیان بهداشت دختر دیپلمه‌ای که در گروه مددکار مشغول خدمت بودند نیز، موظف به انجام کارهای زیر بودند:

۱. سرپرستی و نظارت بر کار و ارزشیابی فعالیت سپاهیان دیپلمه و راهنمایی آنان در انجام دادن کارها؛
۲. تهیه برنامه‌های جامع درباره خدمات بهداشتی و تنظیم خانواده و شناخت مشکلات و تنگناهای موجود؛
۳. همراهی با سپاهیان دیپلمه و شرکت در برنامه رفتن به منزل افراد و مصاحبه با آنان؛
۴. رسیدگی به فعالیت‌های تک‌تک سپاهیان دیپلمه در روزهای مخصوصی از هفته؛

۵. تلاش به منظور برپایی شبکه ارتباطی منظم با مردم و بسنده نکردن به بازدید از خانه‌ها و مصاحبه با افراد تا از این راه مردم را به شرکت فعال در اجرای برنامه‌ها متمایل کنند و به هدف‌های اصلی دست یابند؛

۶. تشکیل گروه‌هایی از همسران افراد بهره‌مند از فعالیت‌های مددکاری و شرکت دادن آنان در فعالیت‌های آموزشی و تشکیل کلاس و سخنرانی و... (همان).

۳-۵. وظایف گروه پزشکی

گروه پزشکی افزون بر آگاهی از آخرین یافته‌های علمی درباره روش‌های پیشگیری از حاملگی ناخواسته، لازم بود در موضوع‌هایی مانند آثار اجتماعی و اقتصادی افزایش جمعیت و آرا و نظرات کارشناسان در این باره و نیز پیشینه تاریخی و مذهبی کنترل جمعیت، اطلاعاتی به دست آورد (همان).

۶. فعالیت سپاهیان بهداشت دختر در مراکز بهداشتی

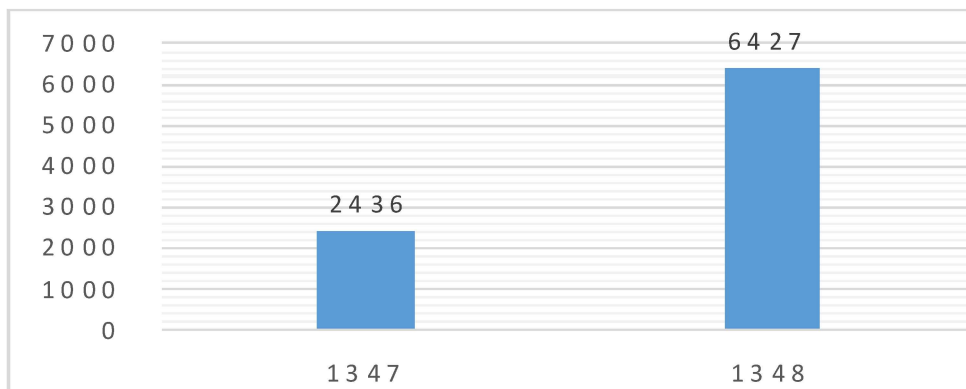
فعالیت سپاهیان بهداشت دختر به طور معمول با توجه به رشته تحصیلی آنان انجام می‌شد و بیشتر در این حوزه‌ها بود:

۶-۱. فعالیت در کلینیک‌های بهداشتی و تنظیم خانواده

خدمت در کلینیک‌های بهداشتی و تنظیم خانواده برای آشنا کردن مادران با برنامه تنظیم خانواده و دادن قرص به آنان بود و سخنرانی کردن و ثبت نام مادران و تهیه کارت و... (روزنامه اطلاعات، ۳۱ / ۰۴ / ۱۳۴۷: ۲۲). دختران سپاهی با تشویق و ترغیب و راهنمایی بانوان و تهیه آمار و تنظیم کارت پیگیری مراجعان و... نقش بسیار مهمی در اجرای برنامه کنترل جمعیت و تنظیم خانواده و بهداشت مادر و کودک به عهده داشتند. در همان ایام و با توجه به بررسی‌هایی که به انجام رسید و نقش مهم و عملکرد مثبت دختران سپاهی در پیشرفت برنامه تنظیم خانواده آشکار شد، مقرر گردید دختران داوطلب برای خدمت در سپاه بهداشت سالی دو بار به خدمت فراخوانده شوند و از این رو، تعداد آنان در سطح کشور افزایش یافت و به دو برابر شمار پیشین رسید (نشریه مخصوص بهداشت و تنظیم ...، ۱۳۵۴: ۵۵). با این اقدامات تعداد مراکز کلینیکی تنظیم خانواده در سال ۱۳۵۴، به ۱۸۷۱ واحد رسید که ۱۱۶۱۱۱۶۳ نفر به آن‌ها مراجعه کرده بودند (دهقان، ۱۳۵۶: ۱۳۸).

بررسی و مقایسه فعالیت سپاهیان بهداشت در حیطه بهداشت و تنظیم خانواده در سال‌های ۱۳۴۷-۱۳۴۸، در نمودار زیر آمده است. این نمودار، شماره افراد زیر نظارت سپاه بهداشت را که قرص ضد بارداری در سال‌های ۱۳۴۷-۱۳۴۸ مصرف می‌کردند، نشان می‌دهد (وزارت بهداشتی، ۱۳۴۹: ۲۴).

نمودار شماره (۱) چنین است (مصاحبه با محمد جمشیدی، تیر ۱۳۹۹)

جدول شماره (۲)

منابع آگاهی	تعداد	نسبت درصد
دوست، فامیل، همسایه	۴۳۸۱	۴۱/۴
مددیاری	۲۵۳	۲/۴
پرستار - مامایی	۴۱۰	۳/۹
رادیو و روزنامه	۱۴۳	۱/۴
غیره... سپاه بهداشت	۵۳۸۴	۵۰/۹
جمع	۱۰۵۷۱	

اطلاعات جدول شماره (۳) نشان می‌دهند که در سال ۱۳۴۸، میزان ۸۹/۴ درصد بانوانی که برای دریافت قرص ضدحاملگی به بخش بهداشت و تنظیم خانواده گروه سپاه بهداشت مستقر در کلینیک‌ها مراجعه کرده بودند، بی‌سواد بودند (وزارت بهداشتی، ۱۳۴۸: ۳۲).

جدول شماره (۳)

میزان سواد	تعداد	نسبت درصد
بی سواد	۱۰۳۶۸	۸۹/۴
سواد مختصر	۵۵۴	۴/۸
دبستان	۴۸۷	۴/۲
دبیرستان	۱۷۳	۱/۴
بالتر از دیپلم	۱۸	۰/۲
جمع	۱۱۶۰۰	۱۰۰

۶-۲. خدمت در آزمایشگاه‌های وزارت بهداشتی

دومین محل خدمت سپاهیان بهداشت دختر، آزمایشگاه‌های وزارت بهداشت بود که سرپرستان آزمایشگاه‌ها انجام کارهایی را در آنجا به آنان محول می‌کردند.

۶-۳. خدمت در کلینیک‌های مادر و کودک

بهداشت مادر و کودک شعبه‌ای از بهداشت عمومی است که در سال ۱۳۴۳، ۵۰ کلینیک مادر و کودک برای مراقبت از کودکان خردسال و کمک به مادران باردار و شیرده در نقاطی از کشور تأسیس و راه‌اندازی شدند که بعدها آن‌ها را با سازمان بهداشت و تنظیم خانواده تلفیق کردند. افزون بر این کلینیک‌ها، در مرکز هر استان گروه‌های سیار «زایمان در خانه» نیز بنیان‌گذاری شدند و برای به‌کارگیری ماماها محلی کلاس‌هایی برای آنان برپا و لوازم موردنیاز به آن‌ها داده شد (بهداشت و بهداشتی در برنامه عمرانی سوم: ۵۶). در کلینیک‌های مادر و کودک طرحی برای رفتن پرستاران و بهیاران به خانه‌ها به اجرا درآمد تا افزون بر شناخت مسائل مربوط به بهداشت مادر و کودک، شیر خشک، کپسول ویتامین و صابون نیز میان مادران مراجعه‌کننده به مراکز بهداشت مادر و کودک به‌صورت پیوسته پخش شود (بهداشت و تنظیم خانواده ...، ۱۳۵۴: ۸۳)؛ کلینیک‌های دهان و دندان، مراکز بهداشتی و درمانی وزارت بهداشت و وزارت بهداشتی، بخش تزریقات و داروخانه‌ها، مبارزه با سل و مددکار اجتماعی، بازدید از خانه‌ها و مکان‌های عمومی، راهنمایی خانواده‌ها برای واکسینه کردن کودکان بر ضد سیاه‌سرفه، کزاز، دیفتری، آبله، سرخک، فلج اطفال و راهنمایی خانواده برای دستیابی به تغذیه درست و سالم (همان: ۷۹). به‌طورکلی، حاصل تلاش

سپاهیان بهداشت دختر از هنگام تشکیل این سپاه در سال ۱۳۴۷ تا اسفند ۱۳۵۴ را به این شرح می‌توان برشمرد:

۱. ۱۹۷۱۸۴۴ نفر برای دریافت قرص ضد بارداری به درمانگاه‌ها مراجعه کردند؛
۲. ۱۳۳۷۵ نفر از بانوان (آی. یو. دی) را دریافت کردند و به کار بردند؛
۳. ۹۵۷۵۷۲ نفر کاندوم یا دیگر وسایل جلوگیری از بارداری ناخواسته را دریافت کردند؛
۴. به‌منظور آموزش اصول بهداشتی و راه‌های جلوگیری از حاملگی ناخواسته، ۴۰۱۸۵۹۵ سپاهی بهداشت به خانه افراد مختلف رفتند؛
۵. برای پیگیری کارهای انجام‌شده درباره بهداشت و تنظیم خانواده، سپاهیان بهداشت ۲۳۲۴۲۸۷ بار به خانه افراد رفتند؛
۶. ۳۲۹۲۲۶ بار جلسه و کلاس آموزش گروهی در کلینیک‌ها برگزار شد که ۵۲۳۱۷۷۲ نفر در این کلاس‌ها شرکت کردند؛
۷. ۲۵۷۲۳۶ بار کلاس‌های آموزش گروهی در مکان‌های عمومی، از جمله مدرسه‌ها، مسجدها، کلاس‌های مبارزه با بی‌سوادی، اتاق انتظار، درمانگاه‌ها و حتی گرمابه‌ها برگزار شدند که ۵۰۰۲۹۰۷ نفر در این جلسه‌ها حضور داشتند.
۸. برای آگاهی مردم با اصول بهداشتی و تنظیم خانواده، ۲۶۱۳۸ بار فیلم آموزشی نمایش داده شدند که ۵۱۱۳۱۹۲ نفر این فیلم‌ها را دیدند.
۹. ۶۰۵۲۹۵۱ نفر واکسیناسیون شدند.
۱۰. ۱۰۸۶۴۷۷ پرونده از گزارش‌ها تهیه و تنظیم شد (وزارت اطلاعات و گردشگری، ۱۳۵۳: ۱۴۵).

در سال ۱۳۵۴ نیز هزار نفر از سپاهیان بهداشت دیپلمه، مامایی، آمارگیری بهداشتی و تنظیم خانواده را در کلاس‌های آموزشی وزارت بهداشتی فراگرفتند و به دستور دکتر شجاع‌الدین شیخ‌الاسلام‌زاده وزیر بهداشتی، اداره و مدیریت شماری از درمانگاه‌ها در روستاها و بخش‌های کوچک به دختران سپاهی واگذار شد (روزنامه اطلاعات، ۰۱ / ۱۱ / ۱۳۵۴: ۳).

نتیجه‌گیری

اعتماد روستاییان به کار سپاهیان بهداشت به گونه‌ای بود که نزدیک به چهار سال پس از تشکیل آن، شاه در ادامه برنامه‌ای که آن را «آزادی زنان» می‌خواند، در پی تصویب اصل پنجم اصول شش‌گانه انقلاب سفید موسوم به «اصلاح قانون انتخابات» آن را به اجرا درآورد؛ امری که با احتیاط و بیمناک از مخالفت‌های احتمالی در ۲۴ تیر ۱۳۴۷، با صدور فرمان تشکیل سپاه بهداشت خدمات اجتماعی زنان تداوم یافت. وزارت بهداشتی اجرای این فرمان را به عهده گرفت و در پی آن، نخستین دوره سپاهیان بهداشت خدمات اجتماعی زنان فعالیت خود را در روستاها آغاز کردند. روستاییان که از پیش با فعالیت سپاهیان بهداشت آشنا شده بودند، بدون هیچ مخالفتی پذیرای حضور دختران سپاهی بهداشت در مراکز بهداشتی شدند و به تدریج زنان روستایی نیز با اعتماد به کار دختران سپاهی، جذب آنان شدند. در نتیجه، پیوندی میان زنان روستایی و دختران سپاهی به وجود آمد که آثار آن در بهداری‌های روستا، تنظیم خانواده و صدور شناسنامه‌های بهداشتی و دیگر کوشش‌ها نمایان شد.

علاوه بر آن، با توجه به نیازهای بهداشتی و درمانی عشایر کوچ‌رو، سازمان سپاه بهداشت برنامه‌ای را تهیه و تنظیم کرد که براساس آن گروه‌های پزشکی در گردش، دامنه کار خود را به درون ایلات و عشایر کشاندند و همواره با طوایف عشایری به بیلاق و قشلاق می‌رفتند. در پی موفقیت‌های سپاه بهداشت در ارائه خدمات بهداشتی و درمانی به روستاییان کشور و جلب اعتماد آنان، حکومت در سال ۱۳۵۲ بر آن شد تمامی خدمات پزشکی و بهداشتی روستایی را به سپاهیان بهداشت واگذار کند؛ به این ترتیب سپاه بهداشت که از آغاز تأسیس مأموریت داشت کمبودهای موجود را با همکاری وزارت بهداری برطرف کند، تا آنجا پیش رفت که به صورت سازمان سپاه بهداشت برای مراکز بهداشت روستایی درآمد.

منابع

کتاب‌ها

- حبیب‌آگهی، منیژه (۱۳۴۹)، *ارزشیابی سپاه خدمات اجتماعی زنان*، بی‌جا: بی‌نا.
- دهقان، ناصر (۱۳۵۶)، *ایران و انقلاب شاه و ملت*، تهران: وزارت اطلاعات و جهانگردی.

- وزارت بهداری، گزارش فعالیت‌های سپاه بهداشت سال ۱۳۴۸ (۱۳۴۹)، سازمان سپاه بهداشت.

مقاله‌ها و پایان‌نامه‌ها

- عزیززاده، ایوب (۱۳۵۱)، نقش سپاهیان بهداشت دفتر استان مرکزی در آموزش بهداشت، پایان‌نامه کارشناسی، تهران: دانشکده بهداشت دانشگاه تهران.
- نشریه مخصوص بهداشت و تنظیم خانواده وزارت بهداری به مناسبت جشن‌های ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی، تهران.
- نصفت، مرتضی (مهر ۱۳۴۸)، «گزارش برنامه معرفی سپاهیان انقلاب ممتاز به دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی در سال تحصیلی ۱۳۴۰-۱۳۴۹»، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، سال هفدهم، شماره ۱.
- وزارت بهداری، دفتر خدمات اجتماعی زنان، سپاه بهداشت خدمات اجتماعی زنان در خدمت برنامه‌های جمعیتی و تنظیم خانواده (۱۳۵۴)، نشریه مخصوص بهداشت و تنظیم خانواده وزارت بهداری، به مناسبت بزرگداشت دهه اول انقلاب اجتماعی ایران، تهران.

مصاحبه‌ها

- مصاحبه میدانی با محمد جمشیدی (تیر ۱۳۹۹)، تهران.
- مصاحبه میدانی با محمود طاهری (فروردین ۱۴۰۰)، تهران.

روزنامه‌ها

- روزنامه اطلاعات، ۱۳/۱۱/۱۳۴۶: ۲۱.
- _____؛ ۱۵/۰۴/۱۳۴۷: ۲۱.
- _____؛ ۰۲/۰۷/۱۳۴۷: ۲۱.
- _____؛ ۰۶/۰۷/۱۳۴۷: ۲۱.
- _____؛ ۰۸/۰۷/۱۳۴۷: ۲.
- _____؛ ۰۱/۱۱/۱۳۵۴: ۳.
- روزنامه کیهان، ۰۵/۱۱/۱۳۵۳: ۲۲.